

ISKOLA AZ ORSZÁGÚT MELLETT

Az országút hepehupás, kövezetlen és sáros. Nem a modern világ számára való kommunikáció. Mély tócsákkal és kátyúkkal birkózik a motor. De azért átvergődünk minden akadályon. Csak a kocsivezető mérgelődik egy kicsit. Az utas annál jobban szemügyre veheti a tájat. Ez semiben sem különbözik Észak-Bácska többi vidékétől. Az országutat — amely tizenkilenc kilométer hosszú és két neves északbácskai nagyközséget köt össze — mindkét oldalról vén, csonkos eperfák szegélyezik. Az eperfák sorában gazzal, fűvel, vadkamillával benőtt árok húzódik. Az árokban most víz áll. Itt-ott az úton és földek laposabb részein is összeszaladt a víz. Az éjszaka hirtelen májusvégi zápor verte a földeket. Néhol megdőlték a búzák. Az akácvirág hirtelen eltűnt, lehervadt a tanyákat szegélyező magastörzsű fákról. A határ néptelen, kihalt. Dolgozni, paraszti munkát végezni nem lehet. Csak ritkán találkozunk egy faluba igyekvő, a kátyús úton lassan, nehezen vergődő szekérrel. Sík, egyhangú, zöldbeborult világ.

Az országút szinte nyílegyenesen választja ketté a földeket. Csak egy helyen törik meg, a két falu között, a félúton, enyhe kanyarban. A kanyarok más vidékeken csárdáról, vagy legalábbis egy régi csárda emlékéről, útszéli kocsmáról, esetleg egy magányos utászházról nevezetesek. De ez nem bortermő vidék, takarékosabb, szegényebb világ volt, semhogy egy útszéli kocsmarost is boldogítson, utászházra meg éppenséggel nem volt szükség, mert az út emberemlékezet óta magától javult és romlott. De, hogy valami nevezetessége mégis legyen a kanyarnak, a szegényebb falu népe az útnak 1905. esztendejében tiszta márványkőből faragott keresztet emeltetett itt, egyrészt dicsekvésből, másrészt pedig azért, hogy a tanyák közé széledt, a falu törvényei alól fölzsabadult népek ne feledkezzenek meg isten kezéről és az isten keze mellett szerényen meghúzódó emberi törvényekről.

A keresztet, mint a kőbe vésett, aranyozott betűk mondják, közadakozásból emelték — nem véletlenül erre a helyre. Ha valaki egyszer kedvet kap és bejárja a szegényebbik falu határát, mindenfelé talál ilyen útszéli keresztet. De azok nem márványkőből valók. Legnagyobb része fából összetákolt, durva ácsmunka, amelyen az elrohant évtizedek felismerhetlenné torzították Krisztus plébából készült testét. A keresztet, mint egy tetett itt, egyrészt dicsekvésből, másrészt pedig azért, hogy a tanyák közé letűnt világ jelzői, nemcsak azt mutatják, hogy melyik határrészen hogyan hittek istenben; hanem azt is, hogy melyik határrészen milyenek voltak a birtok- és társadalmi viszonyok. Ez a rész, ahol most járunk, mindig módosabb negyed volt. A legrégebben idetelepült középbirtokosok tanyái sorakoztak egymás mellett. Az ősök büszke, nyersnyakas emberek voltak. Nyilvánvaló, hogy nekik nem akármilyen kereszt dukált.

Amennyiben hinni lehet a szóbeszéd formájában ránk maradt krónikáknak, az iskola körülbelül ugyanabban az időben épült fel az országút kanyarában, mikor a keresztet emelték. Mondani sem kell, hogy az iskola nem olyan mutatós építmény, mint a kereszt. Egyszerű falak, szűk porta, szűk udvar, egyetlen tanterem és két szoba-konyhás tanítói lakás. Még ma is elkülönült, magányos épület ez az egész tanyavilágban. Ha az idősebb tanyaiak közelébe kerülnek, kellő tisztelet hangján szólnak róla, de valahogy óvakodnak, tartanak tőle. Idegennek érzik. Az iskola fogalmát hosszú időn a tanító vagy a tanító házaspár személyesítette meg. A tanítók pedig gyakran váltakoztak. Egynek sem volt ideje és ereje gyökeret eresztene ezen a makacs talajon. A népek sohasem volt valami nagy bizalma a tanítók iránt. Még a legtekintélyesebb és legmódosabb parasztcsaládok is, akik később középiskolába küldték gyermeküket. (nagyon ritka eset), azok sem bíztak a tanyai tanítóban. Nyilvánosan éreztették vele idegenkedésüket. A tanyai tanító, ha csak szerét tehetette, menekült innen. De az iskola, maga az épület, nem menekülhetett el.

Az ittmaradt, idenőtt, hozzánőtt a világhoz. Az első nemzedék még kerülte, mint minden állami létesítményt, gyanakodva pislogott rá, mint az adószédőre. A második nemzedék már valamennyire hozzászokott. Innen indult a betű ragyon kanyargós, girbe-görbe útjára, hogy a tanyák népe később megérthesse az egymás ellen uszító újságok és a szegen lógó kalendáriumok szavát, később pedig nagy diadalokról szóló hadijelentéseket, a szerencsenyerekek megkeresztelésére indult misszionáriusok érdekfeszítő történeteit, majd ismét a hadijelentéseket és így tovább. A nagyon nehezen elvetett betű satnyán házködött a mostoha talajon.

A tanító, aki egyszerre négy osztályt tanított, képtelen volt tökéletes munkát végezni. Az elsősök a negyedikesek tananyagát is hallgatták, a negyedikesek az elsősökét. A gyerekek érdeklődését lekötötte a tananyag, értelmük kapuja kinyílt. De nem kapott biztos és elég táplálékot. A tananyag sohasem azt adta, amit az élet követelt. És ha olykor volt is egy-egy

vérszegény próbálkozás, a jószándék elsikkadt az apró tanyaiak számára megemészthetetlen nyelvezet miatt. Ezekután nem kell csodálkoznj azon, hogy régebben a második osztály elvégzése után a diákok legnagyobb része kimaradt az iskolából. Nem mindig a szülők akaratából — gyakran maguk a gyerekek menekültek az iskolapadtól, mert jobban érezték magukat az istálló környékén a jószág mellett, vagy akár a nehéz paraszti munkában, mint az iskolában, ahol annyi elvont és összefüggéstelen dolgot kellett fejükben tartaniok. A tanítónak nem volt érdeke a kimaradt gyerekeket visszakényszeríteni. De ha akadt is közöttük egy-két törvényeskedő, egy pár vágnivaló csirkével be lehetett tömni a száját. Mindaz, amit az elemi iskola első két osztályából a tanyai gyerek magával vihetett az életbe, kódösen gomolygó, szétfolyó befejezetlen valami volt, hasznát sohasem látta. Még a számtanra is később tanította meg őket az élet.

Ezt legjobban bizonyítják maguk az élő emberek, az iskola neveltjei. Rendkívül szűk látókörű, hallgató, a munkában nagyon szívós, szinte fáradtságot és betegséget nem ismerő, a gazdálkodásban gyűjtögető és minden újtól irtózó emberek. Ezt a részt, amely mintegy tizenöt kilométeres átmerőjű körzetben az iskola körül fekszik, nem véletlenül nevezik a tizenhét holdasok világának. Olyan emberek ezek, akiknek évszázadok alatt me-revvé kövesedett paraszti életformáját legalább egy nemzedékkel később fenyegeti az összeomlást jelző válság, mint a község határának más részein élő kisparasztokét. Különleges környezet, különleges emberekkel. A tizenhét holdat egyelőre biztosnak érzik a talpuk alatt. Bérestől és napszámostól nagyon könnyen elszoktak, hiszen azelőtt is sokat dolgoztak. Egyszóval jól, biztosan érzik magukat, dicsérik a világ folyását, és ha szülői értekezletre mennek, nem felejtik el megkérdezni a tanítótól, van-e kilátás arra, hogy tizenhét holdnál több földje is lehessen az embernek.

Életükre, kultúrájukra és szellemi fogékonyságukra jellemző az is, hogy kétszer jártak iskolába. Először, amikor elsajátították az írás-olvasás tudományát, és mivel nem igen akartak urak lenni, megszöktek az iskolából, — másodsor pedig akkor, amikor ifjúvá serdültek és egyszerre szűknek érezték a tanyát. Ez inkább biológiai, mint társadalmi szükségerzet volt. Ki kellett menniök az életbe, és hova mehettek volna, hol gyűlhettek volna össze máshol, ha nem az iskolában. Fentebb már említettem, hogy kocsmá, vagy csárda nincs a környéken, a bálakat, a multságokat is az iskolában rendezték hát meg. A legények és lányok előtt az iskola megszűnt komor, hivatalos tekintély lenni, hogy később, amikor az ő gyerekeik indultak el könyvvel vagy szatyorral a tanyai ösvényeken, újra azzá váljon. Abban az öreg teremben, ahol délelőtt a kicsinyek az ábécével küszködtek, este rezesek fűjták a talpalávalót és nehéz, sáros csizmák verték fel a port. Erre a célra leginkább egy hordó bort is hozattak, amit az udvaron utőttek csapra. A bort rendszerint szóda nélkül fogyasztották. Ilymódon hajnal felé az iskolában, vagy az iskola környékén faluraszóó verekedések, bicskár-

zások kerekedtek. Sokan őrzik testükön a verekedés nyomait, de soha, még véletlenül sem származott belőle hosszabb időre szóló harag. Itt az iskolában és az iskola körül szerelmek keletkeztek, házasságok jöttek létre, a mamák itt eresztették szélnek a pletykákat, itt mondták el, hogy ki vett és ki adott el földet az utóbbi időben, különböző nevek kerültek forgalomba, különböző jelzőkkel ellátva — egyszerűen az iskola volt az élet központja, az élet szíve és ez a szív csak olyan volt, csak olyan lehetett, mint maga az élet.

Elképzelhető, hogy ha boroshordó helyett annakidején könyvet hoznak a tanyai iskolába, ha a szervezeten bálak helyett néha közérdekű előadásokat is tartanak, akár a mezőgazdaságról, egészségvédelemről, vagy a világ egyéb dolgairól, más jellegű emberek neveltek volna az elkülönült tanyavilágban. Mert itt is akadnak többre, jobbra vágyó emberek, de elképzeléseiket görcsösen korlátozzák a mezsgyék és mezsgyekarók, a birtok, amelyen csak úgy illik dolgozni és gazdálkodni, ahogy a többi csinálja. Ez persze senkinek sem volt érdeke, sem a községnek, sem az egyháznak.

Könyv csak mostanában került az iskolába. A tanítónő, Jávorka Gizella örömmel mondja, hogy a felnőttek mennyire szeretnek olvasni. Jókai és Mikszáth könyveit majd mind szétolvasták. Én egy kissé kedvetlenül hallottam ezt. Jókai és Mikszáth világa nem sok újat hozhat ebbe az életbe. Jókai és Mikszáth nagy sikere a tanyák között nem általános műveltségi fejlődés jele, csak azt bizonyítja, hogy az emberek fölfedezték a könyvet és a könyvben fölfedezték azt a szellemi táplálékot, ami elmaradt életfelfogásunknak teljesen megfelel.

Amikor környeszkörül a huszadik század második felének gyors életüteme zakatol, amikor a technika forradalmas gyorsasággal változtatja az elévült társadalmi törvényeket, Mikszáth és Jókai térhódítása azt az érzést váltja ki az emberben, mintha valaki ökrösfogattal kelne versenyre a fürge Ferguson-traktorral. Eleve nevetséges és veszett ügy. De számolni kell a körülményekkel. Az emberekkel, az anyagi lehetőségekkel és a környezettel. Azzal, hogy ez a világ mindig nehezebben mozdult, mint a falu. Itt kétszer akkora erőfeszítésre van szükség, mint a faluban. És, ha megnézzük, hogy ma, 1957-ben kitől várjuk, kitől várhatjuk ezt az erőfeszítést, ezt a munkát, ugyanazt látjuk, amit huszonöt vagy ötven esztendővel ezelőtt láthattunk. A nagy tanyavilág közepén áll az iskola megroggyant épülete és az iskolában a tanító, illetve a tanító házaspár. Két fiatalember, Jávorka József és Gizella. Nemrégén mindketten felvételüket kérték a Kommunista Szövetségébe. Csak így tudnak fölülkerekedni a környezeten. Szükségük van erre a támaszra nagyon nehéz munkájukban, amit derekasan végeznek.

Számomra nagyon érdekes és nagyon jelentős, hogy a tanítók maguk kérték a Kommunista Szövetségébe való felvételüket. Miért akartak kommunista lenni? Hiszen végezhetnék volna munkájukat az iskola falai

között így is, hivataloszerűen és kényelmesen, mint ahogy mások is tették ebben az elszigetelt világban. Munkájukkal, helyzetükkel meg vannak elégedve, lakásuk, mindenük megvan, nem vágnak el a tanyavilágból. Anyagi alapon hiába kéresem a választ. Magasabb szempont, magasabb életszemlélet sugalhata elhatározásukat. Örvendetes dolog, hogy van új értelmiségünk, hogy ez az új értelmiség eljutott a félreeső zugokba is, és meglátta azt, ami a legfontosabb, konkrétan: a tanító meglátta a paraszti életforma végleges csődjét, fölmérte a veszélyt, ami ezeket az embereket belátható időn belül fenyegeti, és nem akarja ölbetett kézzel nézni a bekövetkező tragédiát, amikor a korszerű termelési és társadalmi viszonyok teremtette új törvények széttúzzák a régi élet kereteit és hosszú ideig tartó pesszimizmus posványába taszíthatják az embereket.

Ezt akarják megakadályozni. Megmozdítani az embereket, megmozdítani az életet, amíg nem késő. Mert a válság első jelei már megmutatkoztak. Ottjártomban egy körkérdést tettem fel a tanyavilág minden részéből összejött mezitlában gyerekeknek: ki mi szeretne lenni az életben? Ki milyen foglalkozást szeretne választani? Egyetlenegy sem mondta, hogy paraszt, földműves szeretne lenni. Megkérdeztem: van-e valaki, akinek az apja nem földműveléssel foglalkozik? Egy hallgatag gyerek szólt csak: — Az enyém nem, mert két hónapja, hogy meghalt — mondotta egyszerűen és szeméből egy nagy könnycsepp buggyant ki. Miért nem akarnak parasztok, földművesek lenni? Erre a kérdésre nem kaptam választ. Csak azt mondta el külön-külön mindegyik, hogy mi szeretne lenni. Legtöbben a könnyű, klasszikus kisipari szakmákat emlegették: borbély, szabó, ács, asztalos. Volt egy szakmaválasztatlan gyerek is, de később, amikor a kocsivezető megmutatta az autó motorját, azt mondta, hogy ő kocsivezető, so-
főr akar lenni.

Baj lehet azzal az étellel, azzal az életformával, ahonnan a gyerekek elpályáznak. Valamikor ez nem így volt. Alig tíz esztendővel ezelőtt a tanyai iskola tanulóinak kilencvennyolc százaléka földműves akart lenni, szántani, vetni, aratni akart, földet örökölni, gazdálkodni, folytatni az apja munkáját, és, ha lehet, szerezni hozzá egy kicsit. Még az adminisztratív irányítás nehéz korszakában is a tanulóknak több mint fele paraszt akart lenni. Hát mi történik most az elégedettség rózsaszínű ködfátyla mögött? Mert az emberek elégedettek. Egy tizenhét holdas gazda több mint félmillió dinárt kapott hízóiért. Egy családja van, tanító akar lenni. Az apja nem engedi, neki is földet akar venni. Azért gyűjtöget most. De a gyerek nem akar paraszt lenni, nyíltan az apja szemébe mondja. A család egysége megbomlott. Az apa görcsösen ragaszkodik saját nézetéhez. Másik gyereke nincs. És másképp nem tudja elképzelni az életet. Nem egyetlen eset. Tipikus példa. Lehet, hogy a gyerekek közül sokan földművesek maradnak, de az tagadhatatlan, hogy most, tíz-tizenkét éves korukban a menekülés gondolata foglalkoztatja őket legjobban.

Pedig ne gondoljuk, hogy világlátott gyerekek ezek, akiket messze vidékek, másol látott élethehetségek csábítanak. Nem. Sokan közülük még vonaton sem ültek. Az egyik gyerek jelenlétünkben hazánk tavait sorolta fel a földrajzórán, hibátlanul és gyorsan, de amikor a tanító félbeszakította, hogy mondd csak, Vékony Antal, láttál már tavat — kerekre nyitotta szemét és azt mondta: nem. Egy másik gyerek nyomban felnyújtotta a kezét, hogy ő már látott. A tanító kérdésére megmondta, mit látott a tóban. — Csónyakokat, meg motrocsonyakokat. — Mit csináltak a csónakok? — Úsztak. — Últél már csónakban? — Nem. — Rajta kívül még ketten láttak tavat. A többi irigykedve nézte őket. A tanítók panaszkodnak, hogy még a módosabb szülők sem engedik gyerekeiket a közös iskolai kirándulásokra. Vagy a pénz sokallják, vagy a gyereket féltik. De egyik másik mégis eljut közülük valamelyik városba. Az ilyen tele van mesével, s izgatja a többi képzeletét. Egy negyedik osztályos írásbeli dolgozat címe az volt: hova szeretnék utazni? Legtöbben Szuboticát szeretnék látni. Az a végső határ. Csak egy kislány említette a Dunát, amelynek partján fűzfák vannak. Egy hét holdas gazda fia így ír: — Azért szeretnék Szabadkára utazni, mert ott nagyon szép világ lehet. — Vagy egy tizenhét holdas gazda kislánya: — Azért szeretnék Szabadkára utazni, mert ott vannak jó nők.

Nem világlátott gyerekek ezek. De talán éppen ez a merev bezárkózás ébresztgeti bennük a gondolatot, hogy szakítsanak apjuk sorsával. Érzem szagotatt szavaikból, hogy szűknek érzik maguk körül a világot. Ami apjuknál tizennyolc, náluk tizenkét éves korban következett be. Ami ott biológiai, itt társadalmi szükségérzet. A tananyag tágabba nyitotta szemüket. Nem hagyhatják el az iskolát két esztendő után. Hat esztendeig kell tanulni, s hat esztendő után tisztultabb fejjel, tágabb látókörrel lépnek az életbe. Csak egy baj van: a gyerekek túlnéznek a paraszti életformán, a paraszti életkereteken, de nem mindig látják meg azt, amire vágnak. Tudják, hogy van szabó szakma, mert van valahol egy szabó rokonuk, tudják, hogy van borbély, mert az apjuk borotválkozni szokott, tudják, hogy van kovács, mert ott élesítik az ekevasat, tehát tudják, hogy nem muszáj az embernek föltétlenül földművesnek lenni, de nem tudják, nem érzik, hogy van gép is, motor is, mert az apjuk és az a réteg, amelybe az apjuk tartozik, nem szívesen látja és emlegeti a gépet. Nem meggyőződésből, csak szokásból. Egyes tanyai és falusi iskolák tanulói traktort is tanulnak vezetni. Magam is láttam ilyen iskolát. Ebbe az iskolába azonban még nem jött traktor, itt még nem tartottak műszaki jellegű, elméleti és gyakorlati előadásokat a gépről, de amikor kocsivezetőnk felnyitotta az autó motorházát, a gyerekek úgy körülfozták, hogy alig tudott mozogni. Ugyanígy voltam én a fényképezőgéppel és ugyanígy volt a tanító a rádiókészülékkel. De nem is az a fontos, hogy a gyerekek tudnak-e, vagy nem tudnak bánni a géppel. Az a döntő, hogy érdeklődnek minden új iránt.

És ez az érdeklődés nem gyerekes nyughatatlanság. Ezek a csendes tanyai gyerekek valahogy komolyabban, mélyebben gondolkodnak, mint falusi társaik. Lassabban és meggondoltabban ejtik ki a szót. Jobban ösmerik az élet árnyasabb oldalait. Legtöbbjük négy-öt kilométer távolságból jár az iskolába; télen is, amikor minusz huszonöt fokot mutat a hőmérő, és hóvihár dül a tavasszal olyan szépen zöldellő szelíd bácskai síkon. A gyerekek világában történt és történik valami. És eziránt a felnőttek nem lehetnek közömbösek. Nem lehetnek — mégis azok. Sok szülő kényszeríti gyermekét hittan órára, amit hét-nyolc kilométerre a tanyától, a faluban tart a hitoktató. A gyerekek elindulnak, de túl hosszúnak találják az utat, s ezért inkább az iskola felé veszik az irányt, kikönyörögni a tanítónőtől a futballabdát. A szülők kényszerítik a gyerekeket — a gyerekek ösztönösen ellenállnak. A szülők elmennek a tanító összehívta szülői értekezletre, hogy saját ügyeikben is tanácsot kérjenek a közójük szakadt értelmiségétől. A szülők egyhelyben állnak, várják, hogy a külső körülmények szerencsésen alakuljanak számukra, és újra lehessen földet venni. Erre gyűjtögetik, ezért őrzik a pénzt, és nem veszik észre, hogy lassan, de mindinkább lemaradnak a nagy termelési versenyben, hogy lassan, de mindinkább elvesztik az életerős utánpótlást és egy-két évtized múlva a külső körülmények legszerencsésebb alakulása esetén sem lesz kire támaszkodniok. A tanítók ebben az iskolában érzik a pillanatnyi megelégedés leple alatt sötétlő nagy kérdést, a tanítók nem akarnak közömbösek és tétlenek maradni a sorsdöntő időben. De vajon elég erősek-e ahhoz, hogy megmozdítsák a tanyák évtizedekkel ezelőtt megmerevedett és lassan pusztuló világát.

Im az öreg iskola itt az országút mentén új szerepet kapott. Most is központ, mint mindig, soha annyire nem volt a fejlődés, a haladás központja mint rapjainkban. Nem volna rossz, ha a társadalom még jobban ideirányítaná figyelő szemét és, ahol lehet, több erkölcsi és anyagi segítséget nyújtana. Úgy érzem, hogy az a nemzedék, amely most ül a tanyai iskolák nagyon összefaragott és sok diákot kiszolgált padjaiban, örök életében boldogtalan lenne, ha most fellobbant vágyai nem teljesülhetnének. A társadalomnak nem lehet mindegy, hogy parlagon marad-e ennyi szándék, határozott vágy és kibontakozó erő. Szakma, jövő kell! Ez a nagy óhaj feszíti a mozdulatlan világot.

Az apák sorsát, az apák életformáját már semmi sem mentheti meg.